

УДК (038)1

А. І. Павко, д-р іст. наук, проф.
Національна академія управління, Київ

СУТНІСТЬ ТА ПРИКМЕТНІ РИСИ НЕОПАТРИМОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗНАННЯ В УКРАЇНІ

На основі критичного використання матеріалів вітчизняних і зарубіжних соціогуманітарних видань здійснено спробу розкрити сутність та прикметні риси неопатримоніальної політики знання в Україні. Акцентовано увагу на необхідності вироблення та реалізації альтернативної моделі політики в царині отримання наукових ступенів.

Ключові слова: влада, наука, науковий ступінь, неопатримоніалізм, політика знання.

Комплексне, системне дослідження політики знання, її структурних складових у контексті тенденцій неопатримоніалізму та глобальних трансформацій слід, на нашу думку, віднести до пріоритетних напрямів розвитку сучасної політичної думки. Традиційно політика знання базується на змісті та напрямках взаємодії науки та влади. Розкриваючи механізми взаємозв'язку знання та влади, потрібно виходити з того, що наука розвивається не імманентно, а під впливом певних соціальних та політичних обставин, які відбиваються на її важливих методологічних характеристиках. Наприклад, середньовічний університет був своєрідною цеховою корпорацією для збереження істини, систематизації та упорядкування наявних знань, а не для отримання нових. Історичний досвід засвідчує, що деякі повчальні аспекти взаємовідносин влади і науки дістали яскраве втілення в епоху Великої французької революції. У цей період наука намагалась довести свою придатність до вирішення практичних проблем, а влада, натомість, підтримувала її через практичну корисність [11, с. 107]. Потрібно підкреслити, що розвиток науки є однією з необхідних, імперативних умов успішного просування нашої країни у цивілізаційний світ, систему європейських цінностей. Адже наука виробляє нове знання і шукає шляхи його практичного застосування в межах чинних соціальних, культурних, політичних, економічних, ціннісних умов і традицій [4, с. 8]. У системі цінностей, які створені європейськими націями і домінують сьогодні в цивілізованому світі, науці та політиці щодо неї належить чільне місце. Важливо в цьому зв'язку зробити акцент на тому, що Європа вперше створила феномен емпіричної і теоретичної науки, тобто систему критеріїв, за якими певні припущення сприймаються науковою спільнотою як істинні або відкидаються як хибні, знання будуються на абстрактних об'єктах, набувають форм логічно систематизованої, внутрішньо несуперечливої наукової теорії та інтерпретуються на даних експерименту і спостереження [2, с. 3].

Гіпотетично можна стверджувати, що вектор, стратегічні напрями політики знання визначаються особливостями політичного режиму. Зазначимо, що політика знання належить до таких напрямів політичної думки, які характеризуються високим рівнем консенсусу стосовно їх базових принципів. Сучасні дослідники порівняно зі своїми попередниками глибше розкрили нерозривний зв'язок між владою і знанням як у теоретичному, так і в прикладному сенсі. А сутність політики знання в її афористичному аспекті переконаливо показав Б. Латур, на думку якого "наука є нічим іншим, ніж продовженням політики іншими засобами" [8, с. 239].

Цілком очевидно, що політика знання передбачає залежність наукового знання від соціально-політичного контексту, а також характеризується не тільки взаємодією влади і знання, але й синергетичним ефектом.

Сучасну політику знання в Україні потрібно розглядати в контексті неопатримоніального режиму. Нагадаємо, що специфічною особливістю патримоніалізму є, насамперед, апропріація (привласнення) сфери управ-

ління офіційними носіями політичної влади, а також відсутність розмежування між публічно-політичною та приватною сферою соціуму, в результаті чого управління державою в якості приватного володіння здійснюють правлячі групи. Англійський дослідник Р. Бендікс зазначає, що при патримоніалізмі керівник держави розглядає всю сферу політичного управління в якості своєї особистої справи, таким же чином він використовує своє "політичне домінування в якості корисного доповнення до своєї приватної власності" [13, с. 154].

Практично всі дослідники патримоніалізму вбачають сутнісну особливість патримоніальних режимів саме в обміні ресурсів (посад, можливостей, титулів, контрактів, ліцензій, імунітету від закону) між ключовими гравцями в уряді і стратегічно розташованими індивідами: профспілковими лідерами, бізнесменами, регіональними керівниками. В обмін на ці ресурси, уряд чи керівники держави, отримують економічну та політичну підтримку [13, с. 158].

Слід зауважити, що комплексну теорію неопатримоніалізму обґрунтував у своїх працях Ш. Ейзенштадт. Він, зокрема, виокремив три основні принципи функціонування неопатримоніальних систем:

1) політичний центр, який є незалежним від периферії і концентрує політичні, економічні і символічні ресурси влади, одночасно захираючи для всіх інших груп і верств суспільства доступ до цих ресурсів та позицій контролю за ними;

2) управління державою здійснюється як приватним володінням (патримонізм) правлячих груп – носіїв державної влади, які приватизують різні суспільні функції та інститути, роздаючи і в якості джерела власних прибутків;

3) етнічні кланові, релігійні і сімейно родинні зв'язки не зникають, а відтворюються у сучасних політичних і економічних відносинах, визначаючи способи та принципи їх функціонування [15, с. 324–359].

Ми поділяємо думку тих вітчизняних дослідників, які стверджують, що структура наукового поля України в основних рисах відтворює структуру її політичного поля і на їх перетині виникає неопатримоніальна наука [10, с. 50]. Під неопатримоніальною наукою слід розуміти систему взаємодії академічних та університетських дослідників, представників бізнесових і владних структур, обумовлену прикметними рисами неопатримоніального політичного режиму.

У сучасній літературі із філософії науки дослідженнями певною мірою є такі епістимологічні цінності наукового знання, як об'єктивність, інтерсуб'єктивність, істинність, несуперечливість, відтворюваність, можливість верифікації, обґрунтованість, точність, узгодженість, систематичність, евристичність, краса, потенційна та реальна практична корисність, перманентній розвиток тощо [4, с. 13]. Разом з тим проблеми неопатримоніальної політики знання в пострадянській Україні заслуговують поглибленого і системного вивчення. Узагальнений підхід до цієї проблеми дає підстави для висновку про наявність феномену неопатримоніальної

науки в країні. Його виникнення обумовлено дією багатьох чинників, проте пріоритетними серед них є три взаємопов'язаних комплекси обставин, які мають історичний, соціальний та політичний виміри. Доречно сказати і про те, що вплив політичного режиму на генезу неопатрімоніальної науки є достатньо потужним, але не детермінантним за своїм характером. Неопатрімоніальна політика знання в сучасній Україні спирається на історичне підґрунтя, яке пов'язане з практикою отримання наукових ступенів у колишньому Радянському Союзі та його регіонах. Її яскраво ілюструють такі статистичні дані. Так, кількість співробітників з науковими ступенями у 60–70-х рр. минулого століття становила 63 % апарату ЦК КПРС, а в ЦК національних компартій вона сягала вже 73 % [3, с. 328].

В останньому складі ЦК КПРС було 11 дійсних членів і вісім членів-кореспондентів Академії наук СРСР, 55 докторів і 59 кандидатів наук [9, с. 349]. Сучасні зарубіжні дослідники значний інтерес більшовистських політичних лідерів до науки пояснюють їх прагненням обмежити інтелектуальну свободу та підпорядкувати науку політиці [6, с. 32]. Доречно нагадати, що наукові ступені у 1920–1930-х рр. могли присуджуватись вечними радами академічних інституцій чи вищих навчальних закладів без подання тексту дисертаційних досліджень. Проте тільки тими високопосадовцями, які працювали в науці, освіті чи в партійних органах. У цей період був відсутній особливий мотиваційний інтерес, пов'язаний із присудженням наукових ступенів, оскільки вони не були пов'язані безпосередньо з отриманням посад, а тому більша частина дослідників не вважала доцільним витрачати зайвий час на процедуру захисту дисертації у спеціалізованих установах. Проте в 1950–1960-х рр., коли прибутки професорів у кілька разів перевищували середні заробітки службовців, а нерідко представників партійної номенклатури, було відновлено організаційно-економічний механізм отримання наукових ступенів на радянському політичному просторі.

Необхідно зазначити, що з погляду сучасних класичних атрибутів радянський режим не був тотально неопатрімоніальним. У зв'язку з цим отримання наукових ступенів було регламентовано низкою формальних та неформальних норм і процедур. Якщо ж захист дисертації і дозволявся партійним функціонерам певного номенклатурного рівня, то він не був загальним і масштабним, а відповідним чином неконтрольованим і хаотичним. В умовах радянського політичного режиму наявність наукового ступеня гарантувала доплату до зарплати, і як додатковий варіант – відповідну науково-педагогічну посаду у системі вищих навчальних закладів. Разом з тим навіть в радянський період поєднувати партійну та наукову роботу вважалося некоректним.

Сучасна практика отримання наукових ступенів спирається значною мірою на свій модифікований аналог ретроспективного минулого, проте аж зовсім не тотожна йому. Крім збереження елементів наступництва, в умовах сьогодення відбувається відхід від радянської спадщини поповнення наукового потенціалу країни. Насамперед, це стосується кардинальних зрушень у світосприйнятті моральних принципів і норм, пов'язаних з отриманням наукових ступенів. В Україні, зокрема, сформувався стійкий прошарок приватних підприємців і держслужбовців високого рівня, які, не маючи до науки та наукової діяльності будь-якого стосунку, намагаються обґрунтувати власні претензії на окремі важливі продукти інтелектуальної праці. Певною мірою це можна пояснити посиленням підпорядкованості інтелігенції політичній владі та неопатрімоніальному режиму через тотальне зубожіння значної частини викладачів універ-

ситетів та падіння престижу наукової праці. Потрібно звернути увагу на те, що практика отримання наукових ступенів на пострадянському політичному просторі підпорядкована загальній тенденції сучасних держав забезпечити формальні легітимні свідчення професійних компетенцій, інтелектуального потенціалу, які б могли засвідчити обґрунтованість претензій кандидатів на певне привілейоване робоче місце або високий політичний статус. Англійський дослідник Р. Коллінз, аналізуючи особливості сучасного освітнього ринку, звертає увагу на те, що цінність освітньої культури подібна цінності грошей. Чим більше грошей перебуває в обігу, тим менше можна купити товарів, послуг із тією ж сумою грошей, оскільки збільшення припливу грошей лише піднімає ціни. У зв'язку із цим, Р. Коллінз висловлює передбачення, згідно з яким навіть при умові, що у майбутньому кожен зможе отримати науковий ступінь із престижних галузей знань, проте ці ступені будуть цінуватись у суспільстві не більше, ніж робота у сфері обслуговування [7, с. 157–158].

Наприклад, у 1960 рр. у зв'язку з інфляцією освітньої валюти цінність диплому фахівця вищої школи суттєво знизилась. З погляду прагнення чиновників і політиків до отримання сертифікатів, які мали б підтвердити ефективність їх роботи, розвиток пострадянських країн практично не відрізняється суттєво від західноєвропейських. Так, третина депутатів нижньої палати швейцарського парламенту володіє науковим ступенем Phd. В Україні, за підрахунками дослідників, станом на 2014 р., 45,9 % губернаторів і 35,8 % голів обласних рад мали наукові ступені кандидата або доктора наук [10, с. 41].

Одним із виявів тенденції до неопатрімоніалізму в політиці знання в Україні є те, що саме адміністративні посади відіграють визначальну роль в актуалізації та артикуляції наукових інтересів та дивовижному перетворенні нічим не помітного в науковому середовищі чиновника "у велетня академічної науки".

Свідченням неопатрімоніальної науки в Україні є домінування процесів формування наукового капіталу шляхом використання адміністративних засобів управління останнім. Про це свідчить хоча б те, що серед українських губернаторів та голів обласних рад, які мають науковий ступінь, надзвичайно мало тих, хто отримав її до початку своєї політичної кар'єри. На думку експертів, лише 4 % випадків отримання губернаторами наукових ступенів можна кваліфікувати як легітимні з погляду вимог та оцінок наукового товариства. Решта 96 % фактів "отримання" держслужбовцями наукових ступенів безпосередньо залежать від їх рангу у владній ієрархії та тривалості перебування на тій чи іншій адміністративній посаді. [10, с. 56–57] На відміну від неопатрімоніальної політики знання в Україні у Великій Британії вчені ступені поки що не розглядають як знак статусу і престижу, який сильні світу цього і можновладці можуть при бажанні легко здобути. Мабуть, тому, що тутешні політики не є прибічниками моди, яка, наприклад, набула поширення в Україні, отримувати наукові ступені у доступний їм спосіб. Із 650 членів Палати громад тільки 21 (тобто 3,2 %) мають ступінь Phd. При цьому всі вони без винятку отримали свої ступені перед обранням до парламенту. Із 33 парламентаріїв, які входять до Кабінету міністрів, тільки двоє мають ступінь Phd [4, с. 203]. До цього потрібно додати, що виявлення плагіату в дисертаціях, які захищають у британських університетах, трапляються не часто. Цілком зрозуміло, що як є парламенти, так і в англійському суспільстві існує усвідомлення розуміння того, що отримати бажаний науковий ступінь нелегко і це вимагає довготривалої,

систематичної, напруженої праці. Наслідком цього є відсутність інфляції наукових ступенів в Альбїоні.

Натомість неопатримоніальна політика знання в незалежній Україні значною мірою деформувала потенційно можливу європейську модель підготовки науково-педагогічних кадрів, обумовила девальвацію наукових ступенів, падіння престижу інтелектуальної праці, сприяла формуванню ірраціонального типу мислення. Слід підкреслити, що крах радянської системи значною мірою був викликаний зміною ціннісних орієнтацій інтелектуалів та кризою легітимності влади. Важливо розуміти, що функція дискурсивного співтовариства, яке асоціюється з інтелектуальною елітою, полягає у критиці, легітимзації і трансмісії культурних цінностей, які відтворюють картини світу, ідеології, національні стратифікаційні ідентичності. [12, с. 3] Позиція інтелектуальної еліти в українському суспільстві щодо вектора і магістральних напрямів політики знання має особливо важливе значення. Адже інтелектуальна еліта європейського спрямування апелює до цінностей і традицій демократичного режиму, політичного розуму, моральних основ політики. Варто, мабуть, прислухатися до слів англійського інтелектуала І. Шапіро про те, що демократію доцільно розглядати як "необхідні ліки від хронічного захворювання, а не як засіб, який коли-небудь зробить лікування зайвим" [14, с. 297].

Неопатримоніальна політика знання в Україні вимагає об'єктивного конструктивно-критичного аналізу, вироблення альтернативної їй моделі, плідних дискусій. Як вважає один із лідерів "партії інтелектуалів" Франції Р. Дебре, найкращим "стимулом для мислення є ситуація полеміки" [5, с. 15] Його співвітчизник Р. Арон підкреслює, що інтелектуалам "не загрожує байдужість" [1, с. 267]. На його думку, опієм для інтелектуалів є боротьба за свободу, у тому числі у царині наукової діяльності. Як показує історичний досвід, наука може розвиватися навіть за обставин, що суперечать справжньому шляхетному духові наукових цінностей. Однак за рівних умов наука розквітає тільки у вільних, за К. Поппером, суспільствах, у яких діє принцип верховенства права, свобода думки та свобода слова.

А. І. Павко, д-р ист. наук, проф.
Национальная академия управления, Киев, Украина

СУЩНОСТЬ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ НЕОПАТРИМОНИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ЗНАНИЯ В УКРАИНЕ

На основании критического использования материалов отечественных и зарубежных социогуманитарных изданий осуществлена попытка раскрыть сущность и характерные черты неопатримониальной политики знания в Украине. Акцентируется внимание на необходимости выработки альтернативной модели в сфере получения научных степеней.

Ключевые слова: власть, наука, научная степень, неопатримониализм, политика знания.

A. I. Pavko, Doctor of Historical Sciences, Professor
National Academy of Management, Kyiv, Ukraine

THE ESSENCE AND DISTINCTIVE FEATURES OF NEOPATRIMONIAL POLICY OF KNOWLEDGE IN UKRAINE

In article on the basis of critical use of materials of domestic and foreign socio-humanistic editions the attempt to disclose the essence and characteristic features of neopatrimonial policy of knowledge in Ukraine is made. The attention is focused on the need of development of alternative model in the sphere of receiving scientific degrees is focused.

Keywords: power, science, scientific degree, neopatrimonialism, policy of knowledge.

Отже, сучасна політика знання в Україні має, на нашу думку, спиратися на усталені традиції демократичного режиму, позитивний вітчизняний і зарубіжний досвід присудження наукових ступенів, активну і цілеспрямовану протидію гіпертрофованим виявам неопатримоніалізму в освітньо-науковій сфері. Усім своїм, змістовним наповненням вона має підтримувати, за висловом Т. Куна "нормальну науку і, розумно застосовуючи "нормалізуючі санкції", забезпечувати неухильне дотримання дослідниками наукової істини етичного кодексу вченого.

Список використаних джерел / References:

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон ; із фр. пер. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2006.
2. Вимір раціональності як чинник європейської інтеграції [відп. ред. М. Попович] ; Нац. акад. наук України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди. – К. : Наукова думка, 2014.
3. Восленский М.С. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза / М.С. Восленский. – М. : Советская Россия, 1991. – 624 с.
4. Габович О. Українська фундаментальна наука і європейські цінності. – Вид. 2-е, доп. / О. Габович, В. Кузнецов, Н. Семенова. – К. : Вид. дім " Києво-Могилянська академія", 2016.
5. Дебре Р. Интеллектуальная власть у Франции / Р. Дебре ; пер. із фр. – К. : Дух і Літера, 2008.
6. Кислицын С.А. Научная элита в системе политической власти. – Изд. 3-е, доп. / С.А. Кислицын. – М. : Изд. Л.К.И., 2012.
7. Коллинз Р. Четыре социологические традиции / Р. Коллинз ; пер. с англ. – М. : Территория будущего, 2009.
8. Латур Б. Дайте мне лабораторию, и я переверну мир / Б. Латур // Логос. Журнал по философии и прагматике культуры. – 2002. – № 5–6. – С. 211–242.
9. Модсли Э. Советская элита от Ленина до Горбачева. Центральный комитет и его члены. 1917–1991 гг. / Э. Модсли, С. Уайт. – М. : РОССПЭН, 2011.
10. Осин В. Власть и знание на постсоветском пространстве: политический режим, научная степень, идеология и карьера в Украине и Молдове / В. Осин, А. Зеленски, С. Шуляк. – Вильнюс : ЕГУ, 2014.
11. Сокулер З.А. Знание и власть: наука в обществе модерна / З.А. Сокулер. – СПб : РХГИ, 2001.
12. Социальные науки в постсоветской России. – М. : Академический Просект, 2005.
13. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации / А.А. Фисун. – Х. : Константа, 2006.
14. Шапири И. Моральные основания политики : учеб. пособие. / И. Шапири ; пер. с англ. ; под. ред. В.С. Малахова. – М. : КДУ, 2004.
15. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование обществ / Ш. Эйзенштадт. – М. : Аспект-пресс, 1999.

Надійшла до редколегії 13.01.17